

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

БУЧИН Микола Антонович

УДК 324:342.8](477)

**ЕВОЛЮЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ВИБОРІВ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора політичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Гетьманчук Микола Петрович,
Львівський державний університет
внутрішніх справ МВС України,
завідувач кафедри українознавства

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Бортніков Валерій Іванович,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
завідувач кафедри політології та державного
управління

доктор політичних наук, професор,
Горбатенко Володимир Павлович,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу правових проблем політології

доктор політичних наук, професор,
Куц Галина Михайлівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
професор кафедри політології, соціології і
культурології

Захист відбудеться «1» липня 2016 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.17 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1 (ауд. 301), тел. (032) 239-44-62.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «31» травня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Бунь

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Здобувши незалежність, Україна розпочала вибудовувати демократичний політичний режим, одним з основних елементів якого є наявність вільних, чесних, змагальних виборів. Вибори і демократія – нерозривно пов'язані між собою категорії політичної науки: з одного боку, складно уявити повноцінне функціонування демократичного політичного режиму без наявності інституту демократичних виборів; з іншого, вибори повною мірою можна реалізувати лише в умовах функціонування демократії. Вищесказане дає змогу зробити логічне припущення, що вибори є одночасно і атрибутом, і каталізатором демократії.

Світова виборча практика, зокрема й тоталітарна радянська, показує, що вибори можуть функціонувати і в недемократичних режимах, але за цих умов вони є лише інструментом в руках недемократичної владної верхівки для легітимації своїх повноважень та зміцнення владних позицій. У недемократичних політичних режимах інститут виборів перетворюється на формальність, яка необхідна для створення позитивного іміджу влади як «ліберальної структури» та пропаганди «демократичних устремлінь» тоталітарних і авторитарних правителів.

Процес демократичних перетворень в Україні засвідчує, що вибори лише за певних умов є елементом демократії та сприяють її розвитку. Щоб стати необхідним атрибутом демократичного політичного режиму, самі вибори повинні бути демократичними. Тому вони мають відбуватися на основі апробованих світовою виборчою практикою та закріплених у законодавстві держави відповідних правових засад – демократичних принципів. Якщо під час виборчого процесу всі його учасники неухильно дотримуються демократичних принципів виборів, то останні стають формою реалізації народного суверенітету, а їхній результат відображає реальне волевиявлення громадян.

Електоральна практика в Україні за роки незалежності свідчить про систематичні порушення демократичних принципів виборів. Більше того, відсутність у нашій державі повноцінного інституту демократичних виборів є однією з основних причин, які не дають можливості міжнародній спільноті остаточно сприймати Україну як посткомуністичну демократичну державу. Саме ця обставина зумовлює актуальність дослідження, оскільки вивчення змісту та особливостей політико-правового регулювання демократичних принципів виборів в Україні, обчислення індексу вітчизняних демократичних виборів не тільки дає змогу зрозуміти їхню сутність, але й сприяє втіленню цих принципів на практиці. Це, своєю чергою, позитивно впливатиме на демократичні перетворення в нашій державі загалом та на демократичність виборчої практики зокрема.

В Україні досі немає комплексного дослідження демократичних принципів виборів як основних атрибутів народовладдя. Вітчизняні дослідники розглядають деякі з них, але лише в контексті перебігу електорального процесу, висвітлюючи здебільшого правові аспекти виборчих кампаній. Науковців з

певних причин більше цікавлять формальні питання дотримання законності під час виборчих перегонів, ніж політичні наслідки порушення демократичних принципів виборів.

Рівень реалізації демократичних принципів виборів істотно впливає на політичну сферу суспільства. Їхнє дотримання чи недотримання зумовлює конкретні політичні наслідки, які впливають на ситуацію в державі та на розвиток кожної окремої особистості. Тому стає очевидною потреба розробити й утілити на практиці комплексну модель демократичних виборів, яка становитиме цілісну систему принципів, дотримання яких гарантуватиме демократичність інституту виборів та народовладдя в державі загалом.

Також потрібно розробити методіку обчислення демократичності виборів, оскільки у вітчизняній політичній науці таких досі немає. Це дасть змогу визначати рівень демократичності кожних виборчих перегонів в Україні та їхнє співвідношення з демократичними стандартами, з'ясувати еволюцію демократичних принципів виборів, тенденції розвитку виборчого законодавства і виборчої практики в нашій державі. Крім того, це вдосконалюватиме українське виборче законодавство, сприятиме проведенню виборчих кампаній на демократичному рівні. Тому робота вирішуватиме важливу проблему визначення рівня демократичності виборів та створення комплексної моделі демократичних виборів з метою вдосконалення інституту виборів в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до наукового напрямку «Особливості трансформації політичних інститутів і процесів у національному та глобальному вимірах», а також у рамках тематики, над якою працює кафедра політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» в межах комплексної теми «Політологічні аспекти розвитку держави: внутрішній та зовнішній виміри» (№ 0113U007131).

Мета і завдання дослідження. *Мета роботи* – здійснити комплексний політологічний аналіз демократичних принципів виборів як атрибуту народовладдя в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких *завдань*:

- з'ясувати рівень дослідження демократичних принципів виборів у вітчизняній та зарубіжній політичній науці;
- показати взаємозв'язок та взаємозалежність між виборами і демократією, розкрити функції виборів у демократичному суспільстві;
- розкрити суть демократичних принципів виборів, їхні особливості та характеристики;
- здійснити класифікацію демократичних принципів виборів, сформулювати їхній вичерпний перелік;
- проаналізувати базові, додаткові та процесуальні демократичні принципи виборів;
- узагальнити європейський досвід правового регулювання демократичних принципів виборів;
- відстежити еволюцію демократичних принципів виборів в Україні;

- з'ясувати особливості регулювання демократичних принципів в українському виборчому законодавстві;

- запропонувати шляхи вдосконалення вітчизняного законодавства та електоральної практики у напрямі демократизації;

- розробити методiku обчислення рівня демократичності виборів на пострадянському просторі на основі дослідження демократичних принципів виборів, виокремлення індикаторів демократичних виборів та їхніх складових;

- дослідити особливості дотримання демократичних принципів виборів у вітчизняній електоральній практиці;

- визначити індекс демократичних виборів в Україні на етапі посткомуністичної трансформації і тенденції зміни його якісних показників;

- з'ясувати особливості взаємозв'язку між рівнем досконалості та демократичності виборчого законодавства і рівнем демократичності електоральної практики.

Об'єктом дослідження є вибори як атрибут демократії.

Предметом дослідження є демократичні принципи виборів, їхня еволюція, механізми та особливості реалізації в Україні.

Методологічною основою дисертації є використання таких підходів до вивчення проблеми демократичності виборів: функціонального, відповідно до якого вибори і демократію розглядаємо як взаємопов'язані явища, ефективне функціонування яких неможливе одне без одного; нормативного, який дав змогу сконструювати ідеальну модель демократичних виборів; ціннісного, на основі якого вибори аналізуємо не як формальні процедури, спрямовані на формування органів влади, а як форму реалізації виборчих прав громадян, якісну характеристику рівня демократичності суспільного ладу. В основу методології дисертаційної роботи покладено принципи міждисциплінарності, цілісності, історизму, логічної несуперечності, об'єктивності, повноти та наукового плюралізму.

Важливою методологічною складовою дисертації є теорія неоінституціоналізму, яка дала змогу розглянути вибори як комплекс формальних та неформальних принципів і правил, що визначають і регулюють політичну діяльність індивіда; пояснити відмінність між нормами вітчизняного виборчого законодавства та взірцями виборчої практики; показати роль і значення формальних та неформальних правил у демократизації інституту виборів в Україні. Також дисертація базується на ідеях структурного функціоналізму, що дало змогу з'ясувати структурні компоненти інституту демократичних виборів та розкрити їхню роль у забезпеченні демократичності виборчих відносин. Важливе методологічне значення для дослідження мали наукові підходи до індексування демократії, зокрема такі: індекс демократії «*Economist Intelligence Unit*», проект «Країни перехідного періоду» *Freedom House*, індекси політичної демократії Ф. Катрайта та К. Боллена, індекс демократизації Т. Ванханена, індекс демократії К. Херпфера, проект «Політичний атлас сучасності» під керівництвом А. Мельвіля, проект

Міжнародного інституту демократії і сприяння виборам (*International IDEA*), індекс трансформації фонду Бертельсманна, теорія «поліархії» Р. Даля та ін.

У межах вище окреслених підходів було використано загальнонаукові методи – системний, структурно-функціональний, історичний, порівняльний та біхевіористський. Зокрема, в дисертаційній роботі інститут виборів розглянуто як цілісну систему, для забезпечення демократичності якої необхідне комплексне дотримання всіх демократичних принципів. Структурно-функціональний метод дав змогу з'ясувати, які принципи лежать в основі моделі демократичних виборів, які індикатори входять до кожного з демократичних принципів, які складові включає кожен з індикаторів у сфері виборчого законодавства та електоральної практики; дослідити вплив кожного структурного елемента на функціонування інституту демократичних виборів. Історичний метод дав змогу окреслити витоки та особливості реалізації демократичних принципів виборів в Україні, показати їх еволюцію від проголошення незалежності до сьогодення. Для виявлення особливостей дотримання демократичних принципів під час різних виборчих кампаній у нашій державі використано порівняльний метод дослідження. Розгляду абсентеїзму як типу електоральної поведінки сприяло застосування біхевіористського методу.

Реалізація поставлених у дисертаційній роботі завдань зумовила використання таких логічних методів, як аналіз і синтез, індукція та дедукція, конкретизація та абстрагування. Крім того, було використано й такі емпіричні методи, як моніторинг засобів масової інформації щодо реалізації демократичних принципів виборів під час виборчих кампаній 2007–2014 рр. в Україні та контент-аналіз ЗМІ з приводу дотримання демократичних принципів під час виборів в Україні до 2007 р. Також активно застосовувався метод аналізу документів для дослідження українського та зарубіжного законодавства у сфері виборчих відносин. Вибір зазначених методів дав змогу охарактеризувати об'єкт та предмет дослідження, з'ясувати зміст та функції широкого кола політологічних проблем.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній на основі комплексного політологічного дослідження демократичних принципів виборів розроблено певну сукупність положень, зокрема:

уперше:

- розроблено авторську концепцію дослідження інституту демократичних виборів на етапі посткомуністичної трансформації в Україні. Концепція базується на органічному синтезі європейського демократичного виборчого законодавства і вітчизняної практики проведення виборів;

- спроектовано модель демократичних виборів як цілісну систему демократичних принципів (базових, додаткових та процесуальних), їхніх індикаторів та складових. Модель містить детальний перелік та характеристику всіх складових та індикаторів. Доведено, що демократичний характер виборів та реалізація народовладдя в Україні можливі лише в разі системного функціонування всіх структурних компонентів моделі;

- на основі аналізу кожного з демократичних принципів виділено індикатори демократичних виборів як умови організації і проведення виборів, дотримання яких свідчатиме про рівень демократичності виборчого процесу. Виокремлено 45 індикаторів демократичних виборів, які конкретизують демократичні принципи, детальніше характеризують інститут демократичних виборів та дають змогу більш адекватно визначати рівень демократичності конкретних виборчих кампаній;

- здійснено структурний аналіз індикаторів демократичних виборів, у результаті якого визначено 209 їхніх складових. Останні поділено на дві групи: складові «де-юре» (базуються на нормах виборчого законодавства) та складові «де-факто» (характеризують особливості виборчої практики). Високий рівень деталізованості та значна кількість складових дали змогу максимально охопити всі аспекти та особливості інституту виборів задля їхнього ефективного діагностування;

- розроблено авторську методику визначення рівня демократичності виборів у вигляді індексу, який є відносною величиною, що визначається відношенням сумарного числового значення кожного з індикаторів демократичних виборів конкретної виборчої кампанії до максимально можливого сумарного числового значення індикаторів демократичних виборів. Максимально можливе числове значення індексу демократичних виборів – 1500 балів. Це сума числових значень, присвоєних кожному з демократичних принципів, індикаторів та їхніх складових, залежно від вагомості впливу кожного з цих структурних компонентів на рівень демократичності виборів;

- у рамках методики зафіксовано порогову величину індексу (0.5 бала), нижче за яку вибори перестають виконувати функцію демократичного способу формування влади; вибори диференційовано залежно від величини індексу на чотири групи: недемократичні (0 – 0.5 бала), із низьким рівнем демократичності (понад 0.5 бала – 0.7 бала), із середнім рівнем демократичності (понад 0.7 бала – 0.85 бала) та демократичні (більш ніж 0.85 бала);

- на основі дослідження українського виборчого законодавства та виборчої практики визначено індекс демократичних виборів під час виборчих кампаній в Україні: починаючи з 1991 р. до 2004 р. помічено поступове зниження рівня демократичності виборів; згодом до 2007 р. наявне зростання значення індексу; після зміни політичної еліти у 2010 р. у виборчих кампаніях знову відбувалося поступове зниження рівня демократичності виборів; після Революції гідності та приходу до влади демократичних сил відбувається, незважаючи на кризову ситуацію та військові дії на Сході України, зростання рівня демократичності виборчого законодавства і виборчої практики;

- показано взаємозалежність між рівнями демократичності виборчого законодавства та виборчої практики в нашій державі, яка виявилася в так званому «виборчому парадоксі», суть якого полягає в тому, що процес вдосконалення українського виборчого законодавства часто не супроводжувався демократизацією виборчих процедур. Більше того, в сучасній Україні зазвичай існувала обернено пропорційна залежність між

демократичністю виборчого законодавства і виборчої практики: з проголошенням незалежності рівень демократичності законів, які регламентували проведення виборів, зростав із кожною наступною виборчою кампанією, водночас рівень демократичності електоральної практики знижувався;

- на підставі авторської класифікації чинників, які впливають на рівень абсентеїзму в державі, було виділено 4 групи основних факторів електоральної участі громадян: об'єктивні (соціальна та економічна стабільність, рівень демократії, характер і тип виборів, перелік кандидатів, рівень конкуренції, тип виборчої системи тощо), суб'єктивні (вік, стать, рівень доходів і соціальний статус, місце проживання, освіта і рівень політичної культури та ін.), кон'юнктурні (погодні умови, хвороби, сімейні проблеми та обставини тощо) та ініціативні (цілеспрямований вплив окремих політичних сил на електорат з метою збільшення чи зменшення явки на виборах);

набули подальшого розвитку:

- дослідження еволюції демократичних принципів виборів в Україні від початку ХХ століття до сьогодення: цей процес постає у вигляді поступового розширення та ускладнення трактування правових засад демократичних виборів та форм їхнього прояву. Наміри української влади доби визвольних змагань 1917–1921 рр. демократизувати інститут виборів було нівельовано радянською владою. І лише з проголошенням незалежності Україна знову повернулася на шлях демократизації виборчих відносин;

- аналіз правового регулювання демократичних принципів виборів, у результаті якого було визначено відповідність українського правового поля у сфері виборчих відносин міжнародному праву. З'ясовано, що правове регулювання базових демократичних принципів виборів у вітчизняному законодавстві, як правило, повністю відповідає міжнародним стандартам, водночас щодо додаткових та процесуальних принципів є певні недосконалості;

- якісна оцінка вітчизняного виборчого законодавства, внаслідок якої з'ясовано основні його недоліки та запропоновано шляхи вдосконалення чинних нормативно-правових актів, що регулюють проведення виборів в Україні: прийняття Виборчого кодексу; відмова від практики прийняття нових законів безпосередньо перед чи під час виборчої кампанії; врахування військової ситуації на Сході України і гарантування безпеки виборів; створення рівних умов усім кандидатам для ведення виборчої кампанії; реальна відповідальність за правопорушення під час виборів та ін.;

- дослідження особливостей функціонування інституту демократичних виборів в умовах російсько-українського військового конфлікту, на підставі якого доведено, що на сучасному етапі, враховуючи суспільно-політичну ситуацію в нашій державі, однією з важливих проблем у сфері виборчих відносин, яка потребує врегулювання, є проблема безпеки виборів, а саме: захист усіх учасників виборів від тиску та переслідувань; загроза терактів під час виборчої кампанії чи у день голосування тощо;

уточнено та доповнено:

- суть та особливості демократичних принципів виборів, що дало можливість розглядати їх як необхідні правові засади проведення виборів, з дотриманням яких результат останніх відображатиме реальне волевиявлення громадян. До їхніх особливостей зараховано: всезагальність, саморегулятивність, взаємопов'язаність, динамічний характер, тенденцію до зростання рівня залежності, регулятивну роль щодо виборчих відносин тощо;

- основні підходи до класифікації демократичних принципів виборів, у результаті систематизації яких запропоновано виділяти три групи принципів: базові, які стосуються реалізації волевиявлення виборців (принцип вільних виборів, принцип рівних виборів, принцип загальних виборів, принцип прямих виборів, принцип таємного голосування); додаткові, які регламентують участь у виборах кандидатів та політичних партій чи блоків (принцип загального пасивного виборчого права, принцип свободи агітації та принцип рівності суб'єктів виборчого процесу); процесуальні, які характеризують виборчий процес (принцип гласних виборів, принцип відповідальності за порушення виборчого законодавства, принцип адміністрування виборів спеціальними органами).

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дисертаційного дослідження сприятимуть кращому розумінню такого елементу народовладдя, як демократичні принципи виборів, дадуть змогу визначити з'ясувати рівень демократичності виборчих кампаній в Україні. Вони можуть стати теоретичною базою для подальших досліджень виборчого процесу.

Теоретичні висновки та узагальнення роботи може бути використано під час фундаментальних досліджень у вітчизняній політичній науці, у навчальному процесі з політології, соціології, правознавства, зв'язків з громадськістю, у спецкурсах з виборчого процесу та виборчих систем, під час написання монографій, підручників та навчальних посібників. Основні положення, теоретичні висновки, узагальнення дисертаційної роботи та концептуальні підходи можна використати в українській виборчій практиці для вироблення механізмів демократизації інституту виборів.

Вивчення демократичних принципів виборів дасть змогу краще зрозуміти модель демократичних виборів та її особливості. Використання світового досвіду в галузі виборчого права дасть змогу вдосконалити українське виборче законодавство. Розуміння можливих негативних проявів під час виборів допоможе адекватно реагувати на такі явища всім учасникам виборчих перегонів. Уміння визначати рівень демократичності виборчих кампаній сприятиме демократизації виборчого процесу і політичного режиму в Україні загалом, утвердженню позитивного іміджу нашої держави на міжнародній арені; інтеграції України у світове співтовариство.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертації апробовано на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, зокрема таких: «Міжвузівська науково-практична конференція, присвячена 100-річчю О.Ольжича» (Львів, 14 червня 2007 р.); «Актуальні проблеми гуманітарних і

суспільствознавчих наук» (Львів, квітень 2008 р.); «Україна поза ЄС, Польща у ЄС: стосунки, проблеми, перспективи» (Львів, 2007); «Проблеми українського державотворення» (Львів, 2008); «20 років падіння берлінського муру та 5 років Помаранчевої революції: цінності тієї доби та сьогодення» (Львів, 3 листопада 2009 р.); «Гуманітарні та соціальні науки – 2010» (Львів, листопад 2010 р.); «Міжнародні та національні механізми захисту прав людини: виклики сьогодення» (Донецьк, 8 квітня 2011 р.); «Гуманітарні та соціальні науки – 2011» (Львів, листопад 2011 р.); «Інформація, комунікація, суспільство – ІКС-2012» (Львів, 25–28 квітня, 2012 р.); «Досвід країн Центрально-Східної Європи у вступі до Європейського Союзу: реалії для України» (Івано-Франківськ, 25–26 жовтня 2012 р.); «Сучасна політична наука: стан, проблеми, перспективи розвитку» (Харків, 8–9 жовтня, 2009 р.); «Політико-правові аспекти державотворчого процесу в Україні: від теорії до практики» (Львів, 9–10 листопада 2010 р.); «Права людини і громадянина: загальнотеоретичні та галузеві аспекти» (Львів, 2 грудня 2010 р.); «Права і свободи людини у контексті українського державотворення» (Львів, 19 листопада 2010 р.); «Психолого-педагогічні та політичні проблеми у трансформаційних процесах українського суспільства» (Кременчук, 24–25 лютого 2012 р.); «Актуальні проблеми гуманітарних і соціальних наук» (Львів, 27 квітня 2012 р.); «Інформація, комунікація, суспільство – ІКС-2013» (Львів, 16–19 травня 2013 р.); «Дні науки філософського факультету – 2013» (Київ, 16–17 квітня 2013 р.); «Гуманітарні та соціальні науки – 2013» (Львів, 21–23 листопада 2013 р.); «Феноменологія депривації: психолого-педагогічний і теоретико-прикладний дискурс. Ремедіум 3» (Луцьк, 3 квітня 2013 р.); «Інформація, комунікація, суспільство – ІКС-2014» (Львів-Славське, 21–24 травня 2014 р.); «Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (Херсон, 17–18 жовтня 2014 р.); «Інститут Президента України в системі державної влади України» (Київ, 17 січня 2014 р.); «Інформація, комунікація, суспільство – ІКС-2015» (Львів-Славське, 20–23 травня 2015 р.); «Дні науки філософського факультету – 2015» (Київ, 21–22 квітня 2015 р.); «Міжнародні інтеграційні процеси: історичний досвід, сучасні виклики та перспективи» (Львів, 23–24 квітня 2015 р.) та ін. Результати дослідження обговорювалися на наукових семінарах кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено в 72 публікаціях, у тому числі у 2 монографіях, 23 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях з політології, 5 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав, 34 матеріалах і тезах конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, двох додатків. Загальний обсяг роботи – 488 сторінок. Обсяг основної частини рукопису – 384 сторінки. Список використаних джерел та літератури включає 560 позицій, які розміщено на 64 сторінках. Обсяг додатків – 17 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, зв'язок з напрямом наукових досліджень кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка», визначено об'єкт та предмет, сформульовано мету і завдання дослідження, наукову новизну одержаних результатів, їхнє теоретичне і практичне значення.

У першому розділі дисертації – **«Стан дослідження проблеми еволюції демократичних принципів виборів та їхньої реалізації в електоральній практиці»** – структуровано джерела дослідження, узагальнено сучасні наукові підходи до вивчення проблеми еволюції та практичної реалізації демократичних принципів виборів в Україні.

З'ясовано ступінь наукового опрацювання теми дисертаційного дослідження та його джерельну базу. Наголошено, що в умовах радянського тоталітарного режиму в Україні інститут демократичних виборів не функціонував, тому формально не було об'єктивної потреби досліджувати демократичні принципи виборів як атрибут народовладдя. Наукові дослідження в цій галузі розпочалися лише після розпаду СРСР. Однак низка проблем виборів та реалізації їхніх демократичних принципів залишається недослідженою. Передусім це стосується розроблення методики визначення рівня демократичності виборів.

На підставі аналізу джерельної бази з виборчої проблематики можна констатувати що, попри значну увагу до питань демократичності інституту виборів, ці проблеми потребують подальших досліджень та уточнень, оскільки:

- у вітчизняній та зарубіжній науці немає єдиного усталеного погляду на демократичні принципи виборів та їхню класифікацію, не створено вичерпного їх переліку;

- більшість досліджень у сфері виборчих відносин здійснюються в межах формального та процесуального підходів. Водночас аналіз виборів як основного атрибуту демократії, дослідження рівня їхньої демократичності значною мірою залишається поза увагою науковців;

- з урахуванням національної специфіки та комплексу наявних проблем вивчення демократичних принципів виборів як умови демократичних перетворень у нашій державі є вкрай актуальним;

- у політичній науці не виявлено спроб розробити оптимальну модель демократичних виборів;

- наявні спроби визначити рівень демократичності виборів зводяться до описовості та аналітики, яка відображає суб'єктивне бачення дослідником проблем демократичності чи недемократичності конкретних виборів. Це зумовлює необхідність розробити детальну методику обчислення демократичності виборів, яка базуватиметься на комплексному аналізі демократичних принципів виборів, враховуватиме і норми виборчого законодавства, і особливості виборчої практики та буде адаптована до вітчизняних політичних реалій.

Усі джерела за тематикою дисертації поділено на такі групи:

1. Універсальні міжнародні нормативно-правові акти у сфері виборчих відносин: «Загальна декларація прав людини», «Міжнародний пакт про громадянські та політичні права», «Загальний коментар статті 25 «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права», «Загальна декларація про демократію», «Декларація про критерії вільних і чесних виборів» тощо.

2. Регіональні міжнародні нормативно-правові акти виборчого права. Група включає Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ, Кодекс належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії, Резолюцію ПАРЄ «Про усунення обмежень на право голосу», «Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті», «Конвенцію про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасниках СНД» та ін.

3. Вітчизняні нормативно-правові акти у сфері виборчих відносин: Конституція України, всі редакції законів про вибори в Україні, закони «Про Державний реєстр виборців», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про Центральну виборчу комісію», Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України та ін.

4. Звіти національних та міжнародних інституцій за результатами спостереження за ходом виборчого процесу в сучасній Україні. Сюди належать проміжні та підсумкові звіти Комітету виборців України, звіти Міжнародної місії ОБСЄ/БДПЛ, звітні матеріали громадської організації «ОПОРА» та міжнародної місії *ENEMO*. Важливою джерельною базою стали також рекомендації експертів міжнародних інституцій щодо вдосконалення українського виборчого законодавства.

Наукову літературу за тематикою дисертації поділено на такі групи:

1. Монографії українських та зарубіжних науковців з виборчого права та виборчого процесу. Це, зокрема, такі українські дослідники: Д. Арабаджиєв, М. Баймуратов, О. Бакумов, Ю. Ключковський, Д. Колодін, Л. Кочубей, І. Панкевич, І. Поліщук, Б. Райковський, А. Романюк, М. Росенко, В. Співак, М. Смокович; М. Ставнічук, А. Француз та ін. Джерельну базу дисертації становить також значний монографічний доробок з виборчої проблематики таких зарубіжних авторів: С. Белова, Н. Бондаря, Е. Даунса, Р. Джонстона, К. Ерроу, Д. Норта, М. Фіоріні та ін.

2. Проекти міжнародних установ і наукові праці зарубіжних вчених, що стосуються проблематики виборів та демократії, індексування у політичній науці. Серед наукових праць відзначаємо доробок Г. Алмонда, К. Боллена, Р. Даля, К. Джанди, Ф. Катрайта, К. Херпфера, Й. Шумпетера та ін. Питанням вимірювання рівня демократії у світі приділяли увагу такі міжнародні наукові та громадські установи, як «*The Economist Intelligence Unit*», «*Freedom House*», Московський державний інститут міжнародних відносин, Фонд Бертельсманна, Гельсінський університет, Міжнародний інститут демократії і сприяння виборам (*International IDEA*) та ін.

3. Наукові статті у зарубіжних та українських періодичних виданнях, присвячені проблематиці виборів, виборчого процесу та виборчих прав громадян. Авторами праць є такі українські дослідники: О. Барабаш, І. Баранов, Н. Богашева, О. Богашов, О. Большакова, З. Вайгаускас, А. Войцеховська, В. Волков, О. Гашицький, А. Георгіца, В. Гнилорибов, О. Данчевський, А. Дашковська, М. Дем'яненко, С. Дерев'янка, І. Доцяк, О. Єржов, І. Жданов, Н. Заяць, О. Зінченко, І. Ільченко, С. Кальченко, О. Карпенко, Т. Кіс, Д. Ковриженко, В. Ковтунець, Л. Козодой, А. Магера, О. Марцеляк, В. Набруско, О. Нельга, О. Олійник, Б. Руснак, С. Серьогіна, С. Скоков, А. Табаченко, Л. Татарнікова, Ю. Тодика, Ж. Усенко-Чорна, О. Чекмишев, О. Чуб, В. Шаповал, Ю. Шведа, Н. Шукліна та ін. Серед зарубіжних дослідників цю проблематику порушували такі автори: Л. Алехічева, А. Волкова, А. Галкин, І. Гамбашидзе, Ю. Гудіна, В. Лапаєва, А. Постніков, В. Степанова, А. Цімдарс та ін.

4. Дисертаційні роботи й автореферати дисертацій зарубіжних та вітчизняних авторів з політичної та юридичної наук. Зокрема, свій внесок зробили такі вітчизняні науковці: О. Боринська, В. Бунь, Д. Гаврилюк, У. Гев'юк, С. Гнатюк, О. Городецька, О. Ковальчук, Р. Колісніченко, О. Косахівська, Б. Кофман, В. Круглашова, О. Лавринович, О. Марченко, С. Мозоль, М. Наход, Р. Панухник, О. Стаднік, В. Стукаленко, І. Тимошенко, В. Тихий, О. Шелестов, О. Шинкаренко, Г. Шкіря, О. Шумляк та ін. До цієї групи також належать такі зарубіжні вчені: Ю. Бушенєва, Т. Герасименко, З. Джандубаєва, С. Загайнов, А. Ісхаков, Л. Кальченко, Є. Корчиги, Ю. Лебедева, М. Масловська, М. Матейкович, М. Мірзоян, Н. Новікова, А. Руппель, А. Сунцов, С. Таровик, Д. Худолей, С. Юсов та ін.

Наголошено на певних відмінностях між вітчизняною та зарубіжними науковими школами щодо дослідження демократичних принципів виборів. Європейська наукова традиція, яка базується на європейському виборчому праві, робить акцент передусім на базових принципах (вільні, рівні, загальні, прямі і таємні вибори). Всі інші аспекти, пов'язані з демократичними виборами, трактуються як механізми забезпечення базових демократичних принципів.

Для вітчизняної та російської наукових шкіл характерне ширше розуміння демократичних принципів виборів. Ці школи беруть до уваги також аналіз принципів, які характеризують виборчий процес, реалізацію виборчих прав кандидатів тощо. Певна відмінність існує і між українськими та російськими підходами. У Росії демократичні принципи виборів уже стали предметом ґрунтовних досліджень. В українській науці демократичні принципи виборів у монографіях чи дисертаційних роботах проаналізовано лише фрагментарно, як один з аспектів вивчення виборчої проблематики. Водночас внесок українських науковців у дослідження демократичних принципів виборів є вагомим, оскільки більшість аспектів їхнього функціонування детально проаналізовано в наукових статтях, розділах монографій та дисертацій вітчизняних учених.

Зазначено, що в політичній науці не створено ані уніфікованої типології демократичних принципів виборів, ані їхнього вичерпного переліку. Часто

демократичні принципи виборів трактують у вузькому розумінні, науковці акцентують насамперед на умовах реалізації активного виборчого права громадян. Можна спостерігати і надмірну деталізацію принципів: у цьому випадку деякі виділені демократичні принципи виборів є по суті індикаторами чи складовими більш загальних демократичних принципів.

Підкреслено, що вибір та опрацювання джерельної бази і літератури дав змогу всебічно охопити всі проблеми дисертації та написати завершену наукову роботу, в якій розкрито еволюцію та особливості реалізації демократичних принципів виборів в Україні.

Другий розділ «Теоретико-методологічні засади вивчення демократичних принципів виборів» присвячено вивченню методологічних підходів до проблематики дослідження; розкриттю суті та особливостей демократичних принципів виборів, здійсненню їхньої класифікації та детального аналізу.

У підрозділі 2.1 «Демократичні принципи виборів як атрибут демократії» розглянуто проблему взаємозв'язку виборів та демократії. На основі аналізу позицій вітчизняних та зарубіжних науковців доведено, що вибори виступають головною ознакою і каталізатором демократії. Розкрито такі важливі функції демократичних виборів у житті суспільства: реалізація народного суверенітету; залучення громадян до процесу управління державою; вираження громадської думки; легітимація влади; послаблення соціальної напруги та досягнення суспільного консенсусу; контроль за діяльністю влади; відсіювання від влади непопулярних, некомпетентних політиків; формування високого рівня політико-правової свідомості і культури громадян; делегування інтересів різних суспільних груп; рекрутування політичної еліти; визначення напрямку суспільного розвитку. Підкреслено, що функції виборів можуть змінюватися та по-різному спрацьовувати в умовах різних політичних реалій.

Розглянуто методологічні підходи до індексування демократії. Проаналізовано авторські підходи до визначення рівня демократії у світі (індекс політичної демократії Ф. Катрайта, індекс політичної демократії К. Боллена, індекс демократії К. Херпфера), а також підходи та проекти міжнародних наукових і громадських установ (індекс демократії *The Economist Intelligence Unit*, проект «Країни перехідного періоду» *Freedom House*, індекс трансформації Фонду Бертельсманна, індекс демократизації колективу вчених Гельсинського університету під керівництвом Т. Ванханена, проект «Політичний атлас сучасності» колективу Московського державного інституту міжнародних відносин під керівництвом А. Мельвіля, підхід до розробки критеріїв демократичного режиму Міжнародного інституту демократії і сприяння виборам (*International IDEA*).

На основі зіставлення підходів до аналізу демократичних виборів аргументовано доцільність вживання для характеристики інституту виборів терміна «демократичні принципи виборів». Цей термін, на наш погляд, означає умови, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори мають демократичний характер. Проаналізувавши різноманітні

підходи до типології демократичних принципів виборів, запропоновано їхню класифікацію на три групи: базові, додаткові та процесуальні.

У підрозділі 2.2 «Суть та особливості базових демократичних принципів виборів» з'ясовано специфіку та механізми реалізації базових демократичних принципів виборів.

Принцип вільних виборів передбачає добровільність участі громадян у виборах, можливість виборця вільно формувати та реалізовувати свою думку під час виборів. Доведено, що для реалізації цього принципу необхідними є неупередженість органів влади, заборона силовим структурам втручатися в хід виборів, дотримання встановленої процедури голосування, законна процедура підрахунку голосів та відсутність фальсифікацій. Розкрито суть, особливості та причини такого явища, як абсентеїзм – байдуже ставлення громадян до реалізації своїх політичних прав та обов'язків, що проявляється передусім в ухилянні від участі в голосуванні на виборах. На основі аналізу всіх чинників, які визначають рівень абсентеїзму, запропоновано їхню класифікацію на чотири групи: суб'єктивні (вік, стать, рівень доходів і соціальний статус, місце проживання, освіта, рівень політичної культури), об'єктивні (соціальні, економічні та політичні), кон'юнктурні (погодні умови, сімейні обставини, непередбачувані події) та ініціативні (цілеспрямований вплив окремих політичних сил на електорат з метою збільшення чи зменшення явки на виборах). Здійснено якісну оцінку абсентеїзму, доведено, що він перешкоджає демократичному розвитку суспільства. Розглянуто та визначено ефективність таких способів подолання абсентеїзму, як поріг явки та імперативний вотум. Підкреслено, що принцип свободи виборів забезпечується їхньою альтернативністю, а також демократичним режимом, що, визнаючи свободу особи однією з найвищих цінностей, забезпечує свободу зборів та об'єднань, свободу слова, інформації тощо.

Принцип загальних виборів передбачає залучення до голосування максимальної кількості людей. Загальні вибори передбачають, однак, наявність виборчих цензів – офіційно закріплених умов, що обмежують виборчі права громадян. Проаналізовано три групи виборчих цензів: технічні (ценз громадянства, ценз дієздатності, віковий ценз та ценз осілості), охоронні (моральний та військовий цензи, ценз банкрутства та ценз попередньої діяльності) і дискримінаційні (статевий, майновий, сімейний, расовий, національний, релігійний, трудовий, класовий цензи, а також ценз освіченості). Наголошено, що сучасні процеси демократизації призвели до скасування більшості виборчих цензів. Щодо активного виборчого права зберігаються, як правило, лише віковий ценз, ценз громадянства та ценз дієздатності (рідше – моральний ценз та ценз осілості).

Досліджено такий аспект принципу загальних виборів, як застосування альтернативних методів волевиявлення. До них належить голосування поза виборчою дільницею, голосування поштою, дострокове голосування, голосування за дорученням, волевиявлення за допомогою відкритих посвідчень та ін.). Підкреслено важливість забезпечення можливості для

голосування таких специфічних категорій населення, як інваліди, військовослужбовці та громадяни, що проживають за кордоном. Показано важливість належного формування списків виборців та ведення виборчого реєстру.

Принцип рівних виборів передбачає однакові можливості впливу громадян на процес та результати виборів. Проаналізовано такі умови його дотримання, як рівна кількість голосів, їхня однакова «вага», відсутність дискримінації, кратного голосування, єдиний виборчий корпус та ін. Розкрито суть таких чинників порушення рівності виборів, як плюральний вотум, куріальна система, виборча геометрія. Підкреслено, що принцип рівних виборів тісно пов'язаний з усіма іншими демократичними принципами і цей зв'язок має двосторонній характер: дотримання принципу рівних виборів сприяє реалізації інших демократичних принципів виборів, а розвиток і дотримання інших демократичних принципів одночасно сприяє дотриманню базових аспектів принципу рівних виборів.

Принцип прямих виборів передбачає формування органів влади безпосередньо виборцями: між електоратом і кандидатом на виборну посаду не може бути жодних проміжних інстанцій, які опосередковують волевиявлення виборців. Принцип передбачає особисте голосування виборців «за» чи «проти» певного суб'єкта виборчого процесу. Проаналізовано непрямі вибори й такі їхні різновиди, як опосередковані, багатоступеневі та кооптаційні.

Принцип таємного голосування передбачає відсутність будь-якого нагляду і контролю за волевиявленням виборців, реальну свободу голосування. Розкрито такі аспекти й умови дотримання принципу, як заборона оголошувати списки виборців, які проголосували чи не проголосували; особисте голосування; здійснення акту волевиявлення у спеціальній кабінеті чи кімнаті для таємного голосування; відсутність подвійної нумерації на відривному талоні й на основній частині бюлетеня; проставляння на бюлетені печатки виборчої комісії або (й) підписів одного чи кількох членів виборчої комісії; використання для виготовлення бюлетеня твердого паперу; наявність на бюлетені лінії згину; відповідність розмірів приміщення для голосування чисельності виборців конкретної ділянки та ін.

У підрозділі 2.3 «Додаткові та процесуальні демократичні принципи виборів» з'ясовано специфіку й механізми реалізації додаткових і процесуальних демократичних принципів виборів.

Акцентовано, що принцип загального пасивного виборчого права безпосередньо пов'язаний з принципом загальних виборів, однак з урахуванням значущості виборних посад передбачає жорсткіші виборчі цензи: віковий ценз, ценз осілості, ценз громадянства, моральний ценз, ценз дієздатності, професійний (службовий) ценз, з яким тісно пов'язані такі поняття, як несумісність та невиборність, майновий ценз, мовний ценз, ценз повторного обрання, ценз попередньої діяльності, ценз конструктивності та ін.

Проаналізовано такий важливий аспект реалізації принципу загального пасивного виборчого права, як порядок та характер висування (номінації)

кандидатів. Він може передбачати такі стадії: ініціативу висування; повідомлення про висування кандидата до відповідної виборчої комісії; підтримку ініціативи висування; надання виборчих документів для реєстрації кандидатів. Ініціатива висування зводиться до суб'єктів, які можуть здійснювати номінацію. Існують такі способи номінації: висування зборами виборців, самовисування, висування політичними партіями, висування громадсько-політичними організаціями й об'єднаннями та ін. Підтримка ініціативи висування передбачає два основні способи: збір підписів і внесення грошової застави. На підставі аналізу вимог до кожного із способів, виділення їхніх позитивних та негативних сторін, обґрунтовано, що оптимальним є одночасне використання обох процедур як альтернативних способів. Під час процедури реєстрації важливо, щоб законодавство не допускало відмови в реєстрації через незначні неточності у поданій інформації й надавало можливість їх виправляти. Наголошено, що атрибутом принципу загального пасивного виборчого права є альтернативність та конкурентність виборів.

Принцип рівності суб'єктів виборчого процесу передбачає наявність рівних прав і обов'язків кандидатів та політичних партій (блоків) під час виборів упродовж усього виборчого процесу і на виборах усіх рівнів. Виокремлено такі умови дотримання принципу: ідентичність процедури реєстрації, рівність виборчих округів, однакові умови фінансування виборчих кампаній, рівний доступ до ЗМІ, їхня нейтральність та об'єктивність, неупереджене ставлення до кандидатів та політичних партій (блоків) з боку органів влади та виборчих комісій. Наголошено, що найпроблемнішим моментом дотримання принципу є зловживання службовим становищем. Умовами його нейтралізації є розмежування службової діяльності чиновників та їхніх дій під час виборів як кандидатів; заборона залучати до участі у проведенні виборчої кампанії на свою підтримку підлеглих осіб, використовувати державні приміщення, обладнання і транспорт; заборона здійснювати під час виборів соціальні виплати і певні проекти, публікацію звітів про виконану службову роботу; вимога до провладних кандидатів йти у відпустку під час виборів та ін. Констатовано, що на практиці важко довести використання службового становища та повністю нейтралізувати його вплив на виборчий процес.

Принцип свободи агітації передбачає її здійснення у будь-яких формах та будь-якими засобами, які не суперечать законодавству. Підкреслено, що передвиборна агітація є апогеєм виборчого процесу, його центральним етапом. Для її ефективного регулювання необхідно чітко розрізняти такі поняття, як «агітація» та «інформування виборців». Наголошено, що принцип свободи агітації неможливий без реалізації свободи слова та інформації. Виявлено, що законодавство допускає обмеження свободи агітації, яке доцільно розділяти на п'ять груп: обмеження за часом, за суб'єктами, за методами, за місцем, за фінансуванням. Обґрунтовано, що важливу роль у проведенні передвиборної агітації відіграють ЗМІ. Для забезпечення свободи агітації потрібно гарантувати свободу діяльності ЗМІ, їхній правовий захист, відсутність цензури. З'ясовано,

що розвиток інформаційних технологій вимагає нетрадиційних підходів до регулювання передвиборної агітації через інтернет, мобільний зв'язок та інші сучасні засоби. Лише з урахуванням цих чинників у сучасних умовах можна говорити про повноцінне дотримання принципу свободи агітації.

Принцип гласних виборів передбачає відкриту підготовку, прозоре проведення виборів та можливість вільно отримувати всю необхідну інформацію, яка стосується виборчого процесу. Проаналізовано такі аспекти гласних виборів, як прозоре фінансування виборчої кампанії, наявність усебічної інформації про суб'єктів виборчого процесу, широке та всебічне інформування громадян про виборчий процес, їхні права та обов'язки, а також механізми їх відстоювання, прозорий процес голосування та підрахунку голосів, оприлюднення деталізованих результатів голосування, прозора діяльність виборчих комісій, доступність ЗМІ до отримання достовірної інформації про хід виборчого процесу. Наголошено на важливій ролі електронних інформаційних систем у дотриманні гласних виборів. Значну увагу приділено такому аспектові гласних виборів, як незалежне спостереження за виборами з боку кандидатів, партій (блоків), громадських організацій, ЗМІ, міжнародних організацій тощо. Розкрито особливості забезпечення принципу гласних виборів з боку різних категорій спостерігачів: національних партійних, національних позапартійних та міжнародних. Обґрунтовано, що в «нових демократіях» взаємоконтроль у процесі виборів є недостатнім для забезпечення гласності, а тому потрібне міжнародне спостереження.

Для організації та впорядкування виборчого процесу створюють спеціальні органи (комісії, бюро тощо). Вони сприяють реалізації та захисту виборчих прав громадян, забезпечують контроль за їх дотриманням; здійснюють розподіл коштів, виділених на проведення виборчої кампанії, стежать за їхнім цільовим використанням; реєструють кандидатів, перевіряють зібрані підписи, організовують голосування, підрахунок голосів, встановлюють результати виборів та доносять їх до електорату. З'ясовано, що найважливішою умовою ефективного та об'єктивного функціонування виборчих комісій є їхній незалежний характер. Він визначається такими чинниками, як порядок формування виборчої комісії та її керівного складу, характер фінансування комісій та їхній правовий статус. Рекомендовано для збільшення рівня професіоналізму комісій залучати до їхнього складу юристів, політологів та інших фахівців з проблематики виборів, призначати членів виборчих комісій з правом дорадчого голосу, проводити цілеспрямовану підготовку членів виборчих органів.

Принцип відповідальності за порушення законодавства є одним з критеріїв оцінки рівня демократичності виборів і сприяє зменшенню зловживань та незаконного впливу на хід виборчої кампанії. Проаналізовано такі різновиди юридичної відповідальності у сфері виборчих відносин, як конституційна, кримінальна, адміністративна та цивільна. Конституційна відповідальність передбачає відмову в реєстрації, скасування реєстрації, попередження, дострокове припинення повноважень учасників виборів, визнання виборів

недійсними. Кримінальну відповідальність застосовують у разі істотного порушення виборчого законодавства, адміністративну – за менш значні правопорушення. Цивільна відповідальність настає за поширення недостовірних даних про виборців та інших учасників виборів. Зазначено, що принцип відповідальності за порушення законодавства реалізується лише за умови існування ефективного механізму оскарження правопорушень.

У третьому розділі – «Політико-правовий аналіз демократичних принципів виборів: вітчизняний та зарубіжний досвід» – розкрито особливості політико-правової регламентації демократичних принципів виборів в українському та зарубіжному виборчому законодавстві.

У підрозділі 3.1 «Політико-правове регулювання демократичних принципів виборів у міжнародних нормативно-правових актах» наголошено, що для регулювання демократичних принципів виборів в Україні важливе значення має запозичення світового досвіду у сфері виборчого законодавства та електоральної практики. Насамперед, цінними є такі універсальні міжнародні нормативно-правові акти, які регулюють дотримання демократичних принципів: Загальна декларація прав людини, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Загальний коментар статті 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Декларація про критерії вільних і справедливих виборів тощо. З'ясовано, що універсальні міжнародні документи з виборчого права приділяють належну увагу дотриманню майже всіх базових демократичних принципів виборів (крім принципу прямих виборів), водночас більшість додаткових та процесуальних принципів залишилася поза їхньою увагою. Багато положень універсальних міжнародних документів про базові демократичні принципи виборів мають загальний характер, що ускладнює їхнє ефективне трактування та застосування на практиці.

Не менш важливими є регіональні міжнародні нормативно-правові акти, які є менш масштабними та впливовими, порівняно з універсальними, однак здійснюють деталізованіше регулювання демократичних принципів виборів. До них належать такі: Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ, Кодекс належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії, Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті», Резолюція ПАРЄ «Про усунення обмежень на право голосу», Конвенція про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав тощо.

У підрозділі 3.2 «Еволюція політико-правового регулювання демократичних принципів виборів в Україні: історико-політологічний аспект» проаналізовано взірці електоральної практики на теренах України до проголошення незалежності. Відзначено, що елементи народовладдя та виборності беруть свій початок ще з козацької доби. Важливим електоральним досвідом для українців стали вибори до Держдуми Російської імперії. Будучи далекими від сучасних уявлень про демократичний виборчий процес та виборчу систему, вони все ж стали важливим етапом, що започаткував

практику парламентаризму на загальнонаціональному рівні. Українське населення, значна частина якого в цей час перебувала у складі Російської імперії, активно включилося в процес формування Держдуми, набуваючи досвіду реалізації принципу народного суверенітету.

Важливе місце в процесі українського державотворення посідає доба визвольних змагань 1917–1921 рр., під час якої були численні спроби побудувати українську державу, котра мала б функціонувати на основі демократичних цінностей, серед яких вагоме місце належало б демократичним виборам. До правових актів, які регулювали принципи виборів, зараховують Конституцію УНР («Статут про державний устрій, права і вольности УНР»), законопроект «Основний державний закон Української Народної Республіки», «Тимчасовий основний закон» ЗУНР, виборчий закон ЗУНР, а також два авторських проекти конституції, а саме: «Проект Конституції – основних державних законів УНР» професора О. Ейхельмана і «Нові проекти української конституції» професора С. Дністрянського.

Із встановленням радянської влади на теренах України настав радянський період розвитку інституту виборів, який включає три етапи: на першому етапі існували принципи непрямих, незагальних, нерівних та нетаємних виборів, не було систематизованого законодавства, чіткої системи виборчих комісій, контролю за громадянами з боку силових та партійних структур тощо; другий етап пов'язаний із прийняттям Конституції УРСР 1937 р., яка закріпила функціонування всіх базових та окремі елементи інших демократичних принципів виборів. Однак це був період так званих «подвійних стандартів»: у виборчому законодавстві декларувалися наміри проведення демократичних виборів, а на практиці вони часто порушувалися для забезпечення провідної ролі партії. Третій етап розпочинається у 1985 р. і характеризується реформуванням виборчого законодавства задля забезпечення змагальності та альтернативності виборів, покращення судового захисту виборчих прав громадян, більш чіткого регулювання всіх виборчих процедур.

Наголошено, що електоральна практика минулих епох була далекою від сучасних стандартів демократичних виборів, однак у контексті історичних обставин вона була досить прогресивним явищем. Теоретичні та практичні напрацювання у сфері виборчих відносин минулих періодів мали значний позитивний вплив на сучасний виборчий процес в Україні.

У підрозділі 3.3 «Закріплення базових демократичних принципів у виборчому законодавстві сучасної України» розглянуто політико-правову регламентацію демократичних принципів у виборчому законодавстві незалежної України. Виявлено, що для незалежної України стало характерним явище, коли кожна виборча кампанія відбувається згідно з новим виборчим законодавством. Така практика є виправданою, оскільки кожний наступний виборчий закон містить у собі набутий демократичний досвід, стає об'єктивним викликом та реакцією на появу нових способів використання «брудних» виборчих технологій і фальсифікацій.

Водночас відзначено, що українське виборче законодавство часто залежить від наявної політичної кон'юнктури та є політичним рішенням, закріплюючи не так бажання законодавця зробити виборчий процес демократичнішим, як бажання владної еліти зберегти та зміцнити своє панівне становище. Звичним стало ухвалення виборчих законів (чи змін до них) вже під час виборчої кампанії, що суперечить міжнародним стандартам і негативно впливає на характер виборів та рівень дотримання демократичних принципів.

З'ясовано, що виборче законодавство України зазнало значної еволюції щодо правового закріплення базових демократичних принципів виборів і на сьогодні в основному відповідає міжнародним стандартам. Водночас виявлено певні правові норми, які не дають змоги повною мірою реалізувати базові демократичні принципи виборів. Це зумовлює необхідність таких змін:

- збільшити тривалість процедури волевиявлення для створення сприятливих умов та можливостей проголосувати зайнятому населенню;
- впровадити комплекс заходів, спрямованих на гарантування безпеки виборчого процесу як умови вільного волевиявлення громадян;
- спростити процедуру отримання права голосувати поза межами виборчої дільниці та забезпечити більш збалансоване провладне та опозиційне представництво під час його реалізації;
- відновити процедуру голосування за відкритими посвідченнями, забезпечивши надійніший контроль за її застосуванням;
- закріпити у законодавстві вимогу щодо кількісного забезпечення кабінки (кімнати) для таємного голосування для різного типу виборчих дільниць;
- відновити наявність на виборчому бюлетені лінії перегину, що дасть змогу підвищити рівень забезпечення таємниці голосування.

У четвертому розділі – «Політико-правові аспекти регулювання додаткових та процесуальних демократичних принципів виборів в Україні» – розкрито законодавче закріплення та регламентацію додаткових і процесуальних демократичних принципів виборів у нашій державі.

У підрозділі 4.1 «Особливості закріплення в українському законодавстві додаткових демократичних принципів виборів» здійснено політико-правовий аналіз вітчизняного виборчого законодавства щодо регулювання додаткових принципів виборів. Доведено, що, на відміну від базових демократичних принципів виборів, додаткові принципи повною мірою не відображені у вітчизняних нормативно-правових актах. Виборче законодавство має певні недоліки, які можуть сприяти порушенню демократичних принципів під час виборчих кампаній, і потребує прийняття норм щодо:

- використання грошової застави та збору підписів як альтернативних форм підтримки ініціативи висування;
- розроблення шаблону документації, яку подають для номінації, що дало б змогу спростити роботу виборчих комісій та сприяло б реалізації пасивного виборчого права;
- відновлення можливості голосувати «проти всіх»;
- обмеження граничного розміру виборчих фондів та внесків до них;

- недопущення зловживань службовим становищем через використання для агітації підлеглих осіб, технічного персоналу, транспорту, інфраструктури тощо;

- регулювання прихованої політичної реклами, а також реалізації спеціально під виборчий процес соціальних програм;

- установлення конкретних термінів початку передвиборної агітації;

- заборони оприлюднення за певний термін до дня голосування прогнозів;

- закріплення в чинному президентському виборчому законодавстві вимоги здійснювати передвиборну агітацію лише після оплати вартості послуг;

- заборони позапланових перевірок та зобов'язання попередньо публікувати графік планових перевірок ЗМІ під час виборів органами контролю;

- деталізації повноважень органів влади щодо організації виборчого процесу і, зокрема, щодо створення належних умов для ведення передвиборної агітації;

- регулювання антиагітації та спростування неправдивих відомостей;

- проведення передвиборної агітації через мережу інтернет.

Відзначено, що на значну частину недоліків звертали увагу й міжнародні спостерігачі, пропонуючи рекомендації щодо вдосконалення українського виборчого законодавства.

У підрозділі 4.2 «Політико-правова регламентація процесуальних демократичних принципів виборів в Україні» на основі аналізу вітчизняного виборчого законодавства виявлено його недоліки щодо регламентації процесуальних принципів виборів. З метою покращення виборчого законодавства запропоновано внесення змін щодо таких норм:

- завчасного звітування про надходження і витрати кандидатів;

- здійснення незалежного нагляду та моніторингу фінансування виборчих кампаній, включаючи можливості для застосування санкцій у разі правопорушень;

- встановлення верхньої граничної межі кількісного складу виборчих комісій як умови її ефективного функціонування;

- обмеження можливості внесення змін до складу виборчих комісій певною датою до дня виборів для забезпечення їхнього нормального функціонування;

- збалансованості представництва у виборчих органах провладних і опозиційних політичних сил;

- встановлення освітнього цензу для членів виборчих комісій;

- запровадження обов'язкового професійного навчання для всіх членів виборчих комісій, включення до її складу компетентних фахівців;

- належної оплати праці членів виборчих комісій;

- розробки шаблону скарг щодо порушення виборчих прав громадян;

- уніфікації виборчих процедур шляхом прийняття Виборчого кодексу.

Наголошено, що досконале виборче законодавство є необхідною, однак недостатньою умовою дотримання демократичних принципів виборів. Не менш важливим є політичне регулювання їхнього дотримання. Значення має сам

характер політичного режиму, рівень політичної свідомості та культури учасників виборчих перегонів, тобто не лише формальне закріплення правових норм, але й реальне їх дотримання на практиці, децентралізація влади, свобода слова, незалежність судової влади тощо. Акцентовано, що наявні недоліки виборчого законодавства не є перешкодою для проведення в Україні демократичних виборів за умови наявності політичної волі до виконання норм чинного законодавства.

У п'ятому розділі – «Індекс демократичних виборів та його особливості в Україні» – запропоновано авторську методику обчислення індексу демократичних виборів. На основі методики з'ясовано рівень демократичності виборів під час виборчих кампаній у незалежній Україні.

У підрозділі 5.1 «Методика обчислення індексу демократичних виборів» розроблено комплексну модель демократичних виборів, яка становить цілісну систему принципів, дотримання яких є гарантією демократичного характеру інституту виборів та атрибутом народовладдя в державі. На основі кожного з принципів виокремлено його структурні складові – індикатори, які дають змогу ідентифікувати вибори як демократичні чи, навпаки, недемократичні. Введено в науковий обіг політологічну категорію «індекс демократичних виборів». Він має відносний характер: показує, наскільки рівень демократичності конкретної виборчої кампанії відповідає ідеальній моделі демократичних виборів.

Розроблено формулу визначення індексу демократичних виборів (*IDE* – *Index of democratic elections*):

$$IDE = \frac{\sum_{i=1}^n P_i}{\sum_{i=1}^n P_i^{max}} + \frac{P_0}{P_0^{max}}, \text{ де:}$$

P_i – бали за дотримання демократичних принципів виборів під час конкретної виборчої кампанії;

P_i^{max} – максимально можливі бали за дотримання демократичних принципів;

P_0 – бали за дотримання інших індикаторів демократичних виборів під час конкретної виборчої кампанії;

P_0^{max} – максимально можливі бали за дотримання інших індикаторів демократичних виборів.

Своєю чергою, P та P^{max} обчислюємо за такими формулами:

$$P = \sum_{i=1}^n K_i, \text{ де:}$$

K_i – бали за дотримання індикаторів демократичних виборів.

$$P^{max} = \sum_{i=1}^n K_i^{max}, \text{ де:}$$

K_i^{max} – максимально можливі бали за дотримання індикаторів демократичних виборів.

Нарешті, K_i та K_i^{max} можна обчислити так:

$$K = K_I + K_f, \text{ де:}$$

K_I – бали за реалізацію індикаторів демократичних виборів у виборчому законодавстві;

K_f – бали за дотримання індикаторів демократичних виборів у виборчій практиці.

$$K^{max} = K_I^{max} + K_f^{max}, \text{ де:}$$

K_I^{max} – максимально можливі бали за реалізацію індикаторів демократичних виборів у виборчому законодавстві;

K_f^{max} – максимально можливі бали за дотримання індикаторів демократичних виборів у виборчій практиці.

Методика обчислення індексу демократичних виборів має певні особливості:

1. Демократичні принципи виборів мають різну «вагу» (по-різному впливають на демократичність виборчого процесу). Відповідно до цього різним принципам надано різне числове значення (кількість балів). Оскільки найважливішими для забезпечення демократичного характеру виборів є принципи рівних, вільних та загальних виборів, їм присвоєно по 200 балів кожному. Дещо менш важливими і тому «оціненими» по 150 балів є принципи таємного голосування, загального пасивного виборчого права та рівності суб'єктів виборчого процесу. Принципу свободи агітації присвоєно 100 балів, принципам гласних виборів, адміністрування виборів спеціальними органами та відповідальності за порушення виборчого законодавства – по 90 балів, принципу прямих виборів – 50 балів.

2. Методику розроблено для держав з «перехідним» режимом, її не можна ефективно застосовувати для діагностування виборів у країнах зі стабільною демократією. Це зумовлено специфічністю політичного ладу країн, що перебувають на шляху переходу до демократії, а це вимагає додаткових механізмів забезпечення демократичності, порівняно з країнами із західною моделлю демократії.

3. Індекс демократичних виборів, враховуючи його відносний характер, може набувати числового значення від 0 (вибори є повністю недемократичними) до 1 (вибори є повністю демократичними).

4. Для комплексного та більш вірогідного результату індикатори демократичних виборів розглянуто у двох площинах: де-юре (рівень демократичності закладених у виборчому законодавстві правових положень) та де-факто (рівень дотримання демократичних принципів виборів у виборчій практиці).

5. Деякі індикатори демократичних виборів залежать від типу виборчих систем чи типу виборів. Тому відсутність правових норм та практичних дій в одних випадках означатиме присвоєння індикаторові 0 балів, а в інших – максимальної кількості балів.

6. Порушення індикаторів на практиці можуть мати різні особливості, тому виділено чотири групи ситуацій, пов'язаних із правопорушеннями під час виборів: 1) порушення набувають системного, масштабного та

цілеспрямованого характеру (у такому разі індикаторові присвоюватиметься 0 балів); 2) порушення відбуваються часто, однак вони не мають цілеспрямованого та системного характеру (у такому разі індикаторові присвоюватиметься від 1/4 до 1/2 від максимальної кількості балів, залежно від масштабності правопорушень); 3) порушення мають поодинокий та випадковий характер (у такому разі індикаторові присвоюватиметься від 2/3 до 3/4 від максимальної кількості балів, залежно від масштабності правопорушень); 4) порушень немає (у такому разі індикаторові присвоюватиметься максимальна кількість балів).

7. Існують певні індикатори демократичних виборів, які не можна зарахувати до жодного з демократичних принципів, але вони впливають на рівень демократичності виборів, тому враховуються під час обчислення індексу демократичних виборів.

8. Основні переваги пропонованої методики – це комплексність, всеохопність та деталізованість показників, а також врахування норм виборчого законодавства, особливостей електоральної практики, а також специфіки перехідних країн.

9. Залежно від рівня демократичності (величини індексу) вибори класифіковано на чотири групи: недемократичні вибори (0–0.5 бала); вибори з низьким рівнем демократичності (понад 0.5 бала – 0.7 бала); вибори із середнім рівнем демократичності (понад 0.7 бала – 0.85 бала); демократичні вибори (більш ніж 0.85 бала).

Наголошено, що індикатори, деталізуючи демократичні принципи, все-таки мають загальний характер. Тому індикатори демократичних виборів розділено на структурні компоненти, кожен з яких наділено певним числовим значенням. Сума числових значень усіх компонентів дає змогу визначати відсоток демократичності конкретних виборчих перегонів порівняно з оптимальною моделлю демократичних виборів.

Підраховано, що всі складові індикаторів демократичних виборів «де-юре» сумарно можуть набувати максимального значення 876 балів, а складові «де-факто» – 624 бали. На відміну від складових «де-юре», максимально можлива сума балів за які завжди буде однаковою, складові «де-факто» набувають різного максимально можливого числового значення залежно від конкретної виборчої кампанії, оскільки щодо виборчої практики деяких даних бракує чи деякі процедури не реалізуються через відсутність відповідних правових норм. Тому ці дані не враховано під час обчислення індексу демократичних виборів «де-юре». Відповідно, максимально можливе сумарне числове значення складових індикаторів «де-факто» для конкретних виборів є меншим або дорівнює 624 балам.

У підрозділі 5.2 «Індекс демократичних виборів в Україні: рівень, особливості й тенденції трансформації» на основі результатів спостереження за виборами в Україні, відображеними у звітах міжнародної місії ОБСЄ/БДПЛ та Комітету виборців України, з'ясовано рівень демократичності вітчизняної електоральної практики, починаючи від 1998 р. і до сьогодні. Зазначено, що

відсутність системного спостереження за перебігом виборів з боку національних чи міжнародних структур не дало змоги через брак даних достовірно визначити рівень демократичності виборчого процесу на початкових етапах незалежності України. Тому індекс демократичних виборів (у його складовій де-факто) визначено лише починаючи з парламентських виборів 1998 р. Хоча говорити про наявність повних та системних даних про рівень демократичності виборчої практики нашої держави можна лише починаючи з парламентських виборів 2002 р., під час яких велося вже цілеспрямоване та комплексне спостереження з боку КВУ.

З'ясовано, що з проголошенням незалежності в Україні під час виборів відбувався поступовий, однак неухильний процес зростання рівня порушення демократичних принципів. Найменш демократичною була виборча практика під час президентських виборів 2004 р., коли масштаби порушень демократичних принципів та використання адміністративного ресурсу сягнули свого піку. Подальша виборча практика стала більш демократичною. Однак після зміни політичної еліти у 2010 р. виборчі кампанії в Україні знову показували тенденцію до зростання рівня порушення демократичних принципів виборів. Водночас після Революції гідності з'явилися всі підстави для сподівань щодо подальшої демократизації інституту виборів, що підтвердилося під час позачергових президентських і парламентських виборів 2014 р. Майбутні виборчі кампанії покажуть, чи збережеться ця позитивна тенденція.

На основі аналізу вітчизняного виборчого законодавства та електоральної практики обчислено індекс демократичних виборів в Україні та з'ясовано тенденції його трансформації. Отримавши числове значення кожного із складових індикаторів демократичних виборів сучасної України, починаючи з 1990 р. і закінчуючи останніми парламентськими виборами 2014 р., обчислено індекс демократичних виборів «де-юре» і «де-факто».

Доведено, що починаючи з 1990 р. в Україні виборче законодавство постійно вдосконалювалося та ставало все більш демократичним, і, за винятком окремих нюансів, дає можливість сьогодні проводити вибори з дотриманням демократичних принципів. Водночас вітчизняна електоральна практика показувала зворотні тенденції: незважаючи на покращення виборчого законодавства, демократичні принципи виборів дедалі масштабніше порушувалися у виборчих регіонах.

Наявне у методиці ранжування інституту виборів залежно від рівня його демократичності дало можливість з'ясувати, що після проголошення незалежності всі виборчі перегони в Україні за рівнем демократичності перевищували мінімальну критичну межу 0.5 бала. Констатовано, що вибори в нашій державі завжди хоча б частково виконували функцію демократичного способу формування влади.

До категорії виборів з низьким рівнем демократичності належать парламентські вибори 1990 р. та 1994 р., а також президентські вибори 1991 р., 1994 р. та 2004 р. (1-й і 2-й тури). До категорії виборів із середнім рівнем демократичності потрапили парламентські вибори 1998 р., 2002 р., 2006 р.,

2007 р., 2012 р. та президентські вибори 1999 р. та 2010 р. Демократичними в Україні були 3-й тур президентських виборів 2004 р. та позачергові президентські і парламентські вибори 2014 р. Водночас наголошено: величина індексу демократичних виборів 2014 р. є наближеною до нижньої межі категорії демократичних виборів, що свідчить про необхідність вдосконалення певних норм виборчого законодавства і взірців виборчої практики для формування стабільного інституту демократичних виборів.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено теоретичні положення дослідження. Найважливішими результатами дисертаційної роботи є:

1. Проаналізувавши джерельну базу та з'ясувавши наявний рівень дослідження виборчої проблематики, констатуємо, що, попри значну увагу до проблем демократичності інституту виборів, це питання вимагає подальших досліджень та уточнень: по-перше, в українській та зарубіжній науці немає єдиного усталеного погляду щодо демократичних принципів виборів, їхньої класифікації та вичерпного переліку; по-друге, більшість досліджень у сфері виборчих відносин відбуваються в межах формального (який обмежується аналізом проблем дотримання норм виборчого законодавства) та процесуального (який розглядає виборчі питання з огляду на дотримання процедурних і технічних моментів у межах етапів виборчого процесу) підходів. Водночас проблема аналізу виборів саме як основного атрибуту демократії, дослідження рівня демократичності інституту виборів значною мірою залишилася поза увагою науковців; по-третє, враховуючи національну специфіку та комплекс наявних проблем, дослідження демократичних принципів виборів як умови демократичних перетворень в нашій державі є вкрай актуальним; по-четверте, у політичній науці практично немає спроб розробити ідеальну модель демократичних виборів; по-п'яте, наявні спроби визначення рівня демократичності виборів зводяться до описовості та аналітики, яка відображає суб'єктивне та інтуїтивне бачення дослідником проблем демократичності чи недемократичності конкретних виборчих кампаній. Це зумовлює потребу розробити детальну методику обчислення демократичності виборів, яка базуватиметься на комплексному аналізі демократичних принципів виборів, передбачатиме врахування норм виборчого законодавства й особливостей виборчої практики, а також буде адаптована до вітчизняних політичних реалій.

2. Вибори є атрибутивною ознакою демократичного політичного режиму та одночасно його каталізатором. Всі відомі зарубіжні та вітчизняні дослідження демократії, проблем обчислення рівня її демократичності приділяють важливу (а інколи й визначальну) увагу інституту демократичних виборів. Лише за умови функціонування демократичних виборів політична система може бути демократичною. І лише в демократичній політичній системі

можливе повноцінне функціонування інституту демократичних виборів та повномасштабна реалізація виборчих прав громадян.

3. Щоб бути демократичними, вибори повинні відбуватися на основі чітко встановлених і апробованих світовою та вітчизняною виборчою практикою демократичних принципів. Під останніми розуміють політико-правові засади, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори є реальним волевиявленням громадян. Демократичні принципи виборів визначають базові параметри, в межах яких формується механізм регулювання виборчих відносин. Вони є вектором, що визначає напрями розвитку інституту виборів та виборчого законодавства, критерієм законності і правомірності дій у виборчій сфері. Крім того, демократичні принципи виборів встановлюють межу, за якою вибори не виконують свого суспільно-політичного призначення.

4. Систематизувавши основні підходи до класифікації демократичних принципів виборів, вважаємо доцільним поділити їх на три групи:

- Базові – принципи, які стосуються участі громадян у виборчому процесі, мають універсальний характер, є загально визнаними в усьому світі і без дотримання яких вибори як демократичний інститут втрачають будь-який зміст. До базових принципів належать: принцип вільних виборів, принцип рівних виборів, принцип загальних виборів, принцип прямих виборів, принцип таємного голосування.

- Додаткові – принципи, які стосуються участі у виборчому процесі кандидатів, політичних партій та блоків. Додаткові принципи виборів не мають універсального характеру і по-різному розкриваються під час виборчих кампаній у різних країнах. До додаткових принципів виборів належать принцип загального пасивного виборчого права, принцип свободи агітації та принцип рівності суб'єктів виборчого процесу.

- Процесуальні – принципи, які характеризують особливості перебігу самого виборчого процесу. До процесуальних демократичних принципів виборів належать: принцип гласних виборів, принцип відповідальності за порушення виборчого законодавства, принцип адміністрування виборів спеціальними органами.

5. Демократичні принципи виборів становлять цілісну систему, в якій вони тісно взаємодіють. Часто сфери регулятивного впливу демократичних принципів виборів перетинаються: з одного боку, реалізація одних демократичних принципів виборів сприяє дотриманню інших принципів, з іншого, демократичні принципи виборів не є абсолютно категоричними та імперативними і передбачають в окремих випадках відхід від своїх засадничих ідей для ефективнішої реалізації інших демократичних принципів виборів (наприклад, для забезпечення реалізації принципу рівності суб'єктів виборчого процесу обмежують свободу агітації певних категорій громадян тощо). Система демократичних принципів виборів не має абсолютно усталеного, незмінного характеру. Для неї притаманне постійне розширення. З одного боку, з'являються нові демократичні принципи виборів як результат розвитку і

трансформації виборчих відносин, з іншого, відбувається нормативне розширення змісту вже наявних принципів: вони набувають нових форм реалізації, детальніше регламентуються нормативно-правовими актами.

6. Важливе значення для регулювання демократичних принципів виборів в Україні має запозичення світового досвіду у сфері виборчого законодавства та електоральної практики. У цьому сенсі позитивну роль відіграють універсальні та регіональні міжнародні нормативно-правові акти, які регулюють дотримання демократичних принципів виборів. Аналіз сучасного українського виборчого законодавства дає змогу стверджувати, що базові демократичні принципи виборів за окремими незначними нюансами цілком відповідають міжнародним демократичним стандартам. Що стосується додаткових та процесуальних демократичних принципів виборів, то вони містять певні недоліки, які можуть сприяти їх порушенню під час виборчих кампаній.

7. Елементи народовладдя та виборності на теренах сучасної України беруть свій початок ще з козацької доби. Важливим електоральним досвідом для українців стали вибори до Держдуми Російської імперії, а також політичний процес доби визвольних змагань 1917–1921 рр. Черговим етапом правової регламентації виборчого процесу став радянський період української державності. Демократичні устремління української влади на початку ХХ ст., її намагання демократизувати інститут виборів як основу демократичних перетворень було нівельовано тоталітарним комуністичним режимом, для якого інститут виборів слугував лише прикриттям недемократичних методів управління.

8. Аналіз українського виборчого законодавства доби незалежності показує його поступову еволюцію у напрямі вдосконалення та більш детальної регламентації демократичних принципів виборів. Попри наявність у чинному законодавстві правового закріплення більшості форм прояву демократичних принципів, доводиться констатувати і про певні особливості та недоліки, які не сприяють оптимальному політико-правовому врегулюванню цих принципів в Україні і вимагають певних доопрацювань:

- в Україні склалася негативна традиція проведення кожної виборчої кампанії на основі нового виборчого закону. Такий стан справ давав змогу, з одного боку, вдосконалювати виборче законодавство у відповідь на реалії виборчої практики, однак, з іншого, прийняття нормативно-правового акту чи внесення до нього змін часто відбувалося вже у період виборчої кампанії, що негативно позначалося на рівні дотримання демократичних принципів виборів;

- зміни та нововведення виборчого законодавства часто відображали не бажання законодавця вдосконалити правове поле та рівень демократичності виборчого процесу, а прагнення створити сприятливі умови для зміцнення своїх владних позицій та утримання при владі;

- чинне парламентське виборче законодавство значно краще регулює дотримання демократичних принципів виборів, ніж законодавство, яке діє під час президентських виборчих перегонів. Такий стан справ визначає доцільність

перенесення позитивних напрацювань законодавства на парламентських виборах у чинне президентське виборче законодавство.

9. Враховуючи недоліки вітчизняного виборчого законодавства і наявність численних правопорушень під час електоральної практики, вважаємо доцільним запропонувати механізми, спрямовані на вдосконалення і нормативно-правових актів у сфері виборчих відносин, і практики їхньої реалізації в Україні: прийняття Виборчого кодексу; відмова від практики прийняття виборчих законів чи внесення змін до них безпосередньо перед виборами; збільшення рівня прозорості виборчого процесу; реальне притягнення до відповідальності за вчинені правопорушення під час виборів; гарантування безпеки всіх учасників виборів; політичне регулювання виборчих процедур у напрямі демократизації політичного режиму, підвищення рівня політичної і правової свідомості та культури учасників виборів, виховання в них поваги до закону; децентралізація влади, забезпечення свободи слова, незалежність судової влади тощо.

10. У вітчизняній політичній науці немає методики визначення рівня демократичності виборів. Для цього необхідно ввести в науковий обіг таку політологічну категорію, як «індекс демократичних виборів». Цей показник є відносним, він виявляє, наскільки рівень демократичності конкретної виборчої кампанії відповідає оптимальній моделі демократичних виборів. Індекс демократичних виборів обчислюється як співвідношення між числовими значеннями, отриманими за дотримання індикаторів демократичних виборів і їхніх складових, та максимально можливими числовими значеннями, які будуть отримані за умови повного дотримання всіх складових індикаторів демократичних виборів. Індекс демократичних виборів обчислюється із врахуванням рівня демократичності виборчого законодавства, яке регулює демократичні принципи виборів, і виборчої практики, яка показує, якою мірою задекларовані в нормативно-правових актах положення реалізуються під час конкретних виборчих кампаній.

11. Із проголошенням незалежності під час виборчих кампаній в Україні відбувався поступовий, однак неухильний процес зниження індексу демократичних виборів. Його найнижчі показники зафіксовано під час президентських виборчих перегонів 2004 р., коли масштаби порушень демократичних принципів виборів та використання адміністративного ресурсу сягнули свого піку. Надалі індекс демократичних виборів став значно вищим. Однак після зміни політичної еліти у 2010 р. наступні виборчі кампанії в Україні показували тенденцію до незначного зниження індексу демократичних виборів, що могло в майбутньому становити загрозу для побудови в нашій державі стабільної демократії західного взірця. Цей стан справ вимагав адекватної реакції та дій від чинної влади, спрямованих на демократизацію виборчого законодавства та виборчої практики в Україні. Водночас після Революції гідності та приходу до влади демократичних політичних сил з'явилися всі підстави для сподівань щодо подальшої демократизації інституту виборів, що й було підтверджено під час позачергових президентських і

парламентських виборів 2014 р. в Україні. Хоча, звісно, лише подальші виборчі кампанії покажуть, чи буде збережено цю позитивну тенденцію.

12. Керуючись наявним у методиці ранжуванням інституту виборів залежно від рівня його демократичності, вітчизняні виборчі кампанії можна охарактеризувати таким чином: в Україні після проголошення незалежності всі виборчі перегони за рівнем демократичності перевищували мінімальну критичну межу 0.5 бала. Тому можна констатувати, що вибори в нашій державі завжди виконували, хоча б частково, функцію демократичного способу формування влади.

До категорії виборів із низьким рівнем демократичності можна зарахувати парламентські вибори 1990 р. та 1994 р., а також президентські вибори 1991 р., 1994 р. та 2004 р. (1-й і 2-й тури). Щодо перших чотирьох виборчих кампаній, то причинами низького рівня їхньої демократичності можна вважати тісний зв'язок із тоталітарним минулим, а також брак законотворчого досвіду у сфері виборчих відносин, тому виборче законодавство було вкрай далеким від досконалості. Однак встановлення індексу демократичних виборів лише на основі виборчого законодавства (індекс «де-юре») дає змогу припустити, що результат обчислення з урахуванням особливостей виборчої практики міг би суттєво змінити величину загального індексу. Щодо президентських виборів 2004 р., то, незважаючи на відносну досконалість виборчого законодавства, вкрай недемократичний характер виборчої практики суттєво понизив і загальний індекс демократичних виборів.

До категорії виборів із середнім рівнем демократичності належать парламентські вибори 1998 р., 2002 р., 2006 р., 2007 р., 2012 р. та президентські вибори 1999 р. та 2010 р. Характеризуючи виборчий період, що передував президентським виборам 2004 р. (вибори 1998 р., 1999 р. та 2002 р.), до його особливостей зараховуємо поступове зростання рівня демократичності виборчого законодавства та, навпаки, поступове зниження демократичності виборчої практики. Однак відсутність системних порушень давала змогу проводити вибори в основному відповідно до норм закону та принципів народовладдя. Виборчий період після Помаранчевої революції (вибори 2006 р., 2007 р. та 2010 р.), хоч він і належать до категорії виборів із середнім рівнем демократичності, можна охарактеризувати як більш демократичний за попередні. Величина індексу в цей період лише незначною мірою була нижчою за ту, що дозволяла б зарахувати вибори до категорії демократичних (особливо характерно для парламентських виборів 2006 р.). Це можна пояснити бажанням демократичної «помаранчевої» влади реалізувати принципи народовладдя в країні. Окремо слід виділити парламентські вибори 2012 р., які відбувалися за президентства В. Януковича, тому рівень їхньої демократичності суттєво знизився, розпочалась зворотна тенденція до згортання демократичних принципів виборів.

Доведено, що демократичними в Україні можна назвати 3-й тур президентських виборів 2004 р. і позачергові президентські та парламентські вибори 2014 р. Кожна з цих виборчих кампаній характеризувалася високим

рівнем демократичності виборчого законодавства, а також демократичною електоральною практикою, під час якої порушення норм закону були поодинокими і випадковими, що було зумовлено, зокрема, і постреволюційним демократичним піднесенням. Водночас величина індексу демократичних виборів є наближеною до нижньої межі категорії демократичних виборів, що свідчить про необхідність вдосконалення певних норм виборчого законодавства і взірців виборчої практики для формування стабільного інституту демократичних виборів.

13. З'ясовано, що в Україні залежність між рівнем досконалості і демократичності виборчого законодавства та рівнем демократичності виборчих процедур не завжди є прямо пропорційною. Зокрема, від часу проголошення незалежності в нашій державі відбувався вкрай суперечливий процес (назвемо його «виборчим парадоксом»): рівень демократичності та досконалості виборчого законодавства постійно зростав, а виборча практика показувала протилежну тенденцію до зниження демократичності. Для пояснення парадоксальності ситуації можна навести твердження відомого американського науковця Д. Норта, який стверджував, що, на відміну від формальних норм (законів), які можна швидко змінити, неформальні норми змінюються повільно. Це дає змогу зробити припущення, що в «перехідних» суспільствах (і в Україні, зокрема) рівень демократичності виборів залежить не стільки від встановлених правил гри, як від політичної волі суспільства та владних структур щодо їх дотримання.

ГОЛОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПРАЦЯХ АВТОРА:

Монографії:

1. Бучин М. А. Демократичні принципи виборів: політико-правові аспекти регулювання в Україні : монографія / М. А. Бучин. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – 364 с.

2. Бучин М. А. Демократичні вибори в Україні: принципи, механізми та технології реалізації : монографія / М.А. Бучин. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2016. – 452 с.

Рецензії: Денисенко В. Нові підходи до вивчення демократичних виборів в Україні / В. Денисенко // Вісник Львівського університету. Сер. : Філософсько-політологічні студії. – 2016. – Вип. 8. – С. 232–234.

Наукові статті, опубліковані у фахових політологічних виданнях:

3. Бучин М. А. Демократичні принципи виборів і адміністративний ресурс в Україні / М. А. Бучин // Наукове пізнання: методологія та технологія : Науковий журнал (Серія: філософія, соціологія, політологія). – Одеса : Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, 2007. – № 2 (20). – С. 27–32.

4. Бучин М. А. Демократичні принципи виборів: суть та типологія / М. А. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб.

наук. праць. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства НАН України, 2008. – Вип. 20. – С. 37–42.

5. Бучин М. А. Адміністративний ресурс як чинник недотримання демократичних принципів виборів / М. А. Бучин // Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна : Питання політології. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – № 810. – С. 154–159.

6. Бучин М. А. Виборчі цензи та принцип загального виборчого права / М. А. Бучин // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна : Питання політології. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – № 839. – С. 122–127.

7. Бучин М. А. Вибори до Державної Думи Російської імперії: правовий аналіз рівня дотримання демократичних принципів виборів / М. А. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства НАН України, 2009. – Вип. 21. – С. 3–6.

8. Бучин М. А. Реалізація демократичних принципів виборів у конституційних проектах доби визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні / М. А. Бучин // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна : Питання політології. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – № 861. – С. 175–179.

9. Бучин М. А. Реалізація демократичних принципів виборів в універсальних міжнародних нормативно-правових актах / М. А. Бучин // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна : Питання політології. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – № 885. – С. 121–126.

10. Бучин М. А. Принцип гласних виборів як елемент демократичної політичної системи / М. А. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства НАН України, 2010. – Вип. 22. – С. 41–45.

11. Бучин М. А. Міжнародне спостереження за виборами як складова принципу гласних виборів / М. А. Бучин // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна : Питання політології. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – № 912. – С. 134–139.

12. Бучин М. А. Альтернативні способи голосування як чинник, що сприяє реалізації активного виборчого права громадян / М. А. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Львів : Національний університет «Львівська політехніка», Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства НАН України, 2011. – Вип. 23. – С. 66–70.

13. Бучин М. А. Дотримання демократичних принципів виборів у регіональних міжнародних нормативно-правових актах / М. А. Бучин // Сучасна українська політика. – К. : Центр соціальних комунікацій, 2011. – Вип. 22. – С. 356–362.

14. Бучин М. А. Президентські вибори 2010 р. в Україні: особливості та рівень дотримання демократичних принципів виборів / М. А. Бучин //

Політологічні та соціологічні студії. – Т. 10. «Виборчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах». – Чернівці : Букрек, 2011. – С. 345–353.

15. Бучин М. А. Демократичні принципи виборів як умова реалізації виборчих прав громадян: проблема типології / М. А. Бучин // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна : Питання політології. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – № 1013. – С. 70–74.

16. Бучин М. А. Висування та реєстрація суб'єктів виборчого процесу як аспект принципу загального пасивного виборчого права / М. А. Бучин // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 170. – Т. 182. Політологія. – С. 9–13.

17. Бучин М. А. Деякі аспекти правового регулювання принципу вільних виборів у виборчому законодавстві України / М. А. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства НАН України, 2012. – Вип. 24. – С. 38–44.

18. Бучин М. А. Принцип свободи агітації: суть та особливості реалізації під час виборчих кампаній / М. А. Бучин // Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2012. – Вип. 607–609. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – С. 206–211.

19. Бучин М. А. Принцип рівності суб'єктів виборчого процесу / М. А. Бучин // Політологічні та соціологічні студії. – Чернівці : Букрек, 2012. – Т. 11. – С. 192–202.

20. Бучин М. А. Індикатори демократичних виборів / М. А. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства НАН України, 2013. – Вип. 25. – С. 55–59.

21. Бучин М. А. Вибори як атрибут демократії / М. А. Бучин // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2013. – Вип. 23 (3). – С. 39–43.

22. Бучин М. А. Механізми активізації електоральної участі громадян / М. А. Бучин // Філософія і політологія в контексті сучасної культури : Науковий журнал. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2013. – Випуск 5. – С. 91–95.

23. Бучин М. А. Індекс демократичних виборів / М. А. Бучин // Філософія і політологія в контексті сучасної культури : Науковий журнал. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2013. – Випуск 6 (2). – С. 148–152.

24. Бучин М. А. Індекс демократичних виборів в Україні / М. А. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – Вип. 26. – С. 58–64.

25. Бучин М. А. Особливості дотримання демократичних принципів виборів під час позачергових президентських та парламентських виборів 2014 р. в Україні / М. А. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства НАН України, 2015. – Вип. 27. – С. 48–54.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

26. Бучин М. А. Правове регулювання демократичних принципів виборів: міжнародний досвід / М. А. Бучин // *Nova Ukraina : Zeszyty historyczno-politologiczne*. – Kraków–Przemyśl, 2012. – № 12. – С. 95–107.

27. Бучин Н. А. Эволюция регулирования принципа общего пассивного избирательного права в законодательстве Украины / Н. А. Бучин // *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: Журнал научных публикаций*. – М. : «Литера», 2013. – № 10 (57). – Ч. II. – С. 321–325.

28. Бучин Н. А. Законодательное обеспечение принципа свободы агитации в Украине / Н. А. Бучин // *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: Журнал научных публикаций*. – М. : «Литера», 2013. – № 11 (58). – Ч. II. – С. 314–317.

29. Бучин Н. А. Особенности применения криминальной ответственности во время выборов в Украине / Н. А. Бучин // *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: Журнал научных публикаций*. – М. : «Литера», 2013. – № 12 (59). – Ч. II. – С. 418–420.

30. Бучин Н. А. Институт официальных наблюдателей в Украине / Н. А. Бучин // *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: Журнал научных публикаций*. – М. : «Литера», 2014. – № 02 (61). – Ч. II. – С. 291–293.

Статті, які додатково відображають наукові результати дисертації:

31. Buczyn M. Czynniki administracyjny w wyborach powszechnych na Ukrainie / M. Buczyn // *Dylematy rozwoju Ukrainy*. – Szczecin : Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2011. – S. 79–97.

32. Бучин М. А. Силові структури як суб'єкт адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній в Україні / М. А. Бучин // *Держава та армія : Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – № 612. – С. 201–205.

33. Бучин М. А. Рівність виборчого права як атрибут демократичного інституту виборів / М. А. Бучин // *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького*. – Львів : Вид-во ЛНУВМБТ ім. С. З. Гжицького, 2008. – Том 10, № 2 (37). – Ч. 5. – С. 140–143.

34. Бучин М. А. Абсентеїзм як тип електоральної поведінки / М. А. Бучин // *Політологічні студії : зб. наук. праць*. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. 2. – С. 174–182.

35. Бучин М. А. Принцип адміністрування виборів спеціальними органами / М. А. Бучин // *Політологічні студії : зб. наук. праць*. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – Вип. 3. – С. 13–21.

36. Бучин М. А. Правовий аналіз демократичних принципів виборів: зарубіжний досвід та українські реалії / М. А. Бучин // *Вісник Прикарпатського*

університету. Політологія. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, 2013. – Вип. 6–7. – С. 20–26.

37. Бучин М. А. Проблема безпеки виборів 2014 року в Україні / М. А. Бучин // Гуманітарні візії. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. – № 1. – С. 1–5.

38. Бучин М. А. Інститут демократичних виборів в Україні: особливості та тенденції трансформації / М. А. Бучин // Гуманітарні візії. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. – № 2. – С. 1–6.

Матеріали і тези конференцій:

39. Buchyn M. Equality of pre-election agitation as important condition of democratic character of electoral process in Ukraine / M. Buchyn // Гуманітарні та соціальні науки: HSS-2013 : матеріали IV Міжнар. конф. молодих вчених. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2013. – С. 64–65. (Електронний додаток на CD-диску).

40. Бучин М. А. Принципи вільних виборів як умова функціонування демократичного інституту виборів / М. А. Бучин // Актуальні проблеми гуманітарних і суспільнознавчих наук : тези Першої університетської конф. молодих науковців ІГСН. – Львів : б. в., 2008. – С. 2–3.

41. Бучин М. А. Принцип загальних виборів та особливості його застосування / М. А. Бучин // Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника ОВС : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Львів : ЛДУВС, 2008. – С. 28–31.

42. Бучин М. А. Прямі вибори як важливий демократичний принцип виборів / М. А. Бучин // Матеріали наукового семінару, присвяченого 65-й річниці УПА та діяльності Р. Шухевича. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – С. 7–8.

43. Бучин М. А. Демократичність виборчого процесу як необхідна умова Євроінтеграції України / М. А. Бучин // Україна-НАТО : регіональний вимір : матеріали Всеукраїнської наук. конф. – Львів : ЦПД, 2008. – С. 104–107.

44. Бучин М. А. Принцип таємного голосування як одна із складових демократичного інституту виборів в Україні / М. А. Бучин // Гуманітарні та соціальні науки – 2009 : матеріали I Міжнар. конф. молодих вчених. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 117–118.

45. Бучин М. А. Виборча геометрія як чинник порушення принципу рівних виборів / М. А. Бучин // Проблеми державотворення в Україні : минуле і сучасне : матеріали Регіональної конф. – Львів, 2009. – С. 9–13.

46. Бучин М. А. Абсентеїзм та принцип вільних виборів: проблема активізації участі громадян у виборах / М. А. Бучин // Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника органів внутрішніх справ : матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Львів : ЛДУВС, 2009. – С. 11–13.

47. Бучин М. А. Додаткові демократичні принципи виборів / М. А. Бучин // Актуальні проблеми політології : матеріали круглого столу,

присвяченого 20-й річниці створення кафедри політології НУ «Львівська політехніка». – Львів : АСВ, 2009. – С. 52–55.

48. Бучин М. А. Демократичні принципи виборів як елемент розвитку українського конституціоналізму / М. А. Бучин // 300 років Конституції гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : ЛДУВС, 2010. – С. 223–227.

49. Бучин М. А. Чинники, що порушують дотримання демократичних принципів виборів / М. А. Бучин // Актуальні проблеми гуманітарних і соціальних наук : матеріали Другої університетської конф. молодих науковців. – Львів, 2010. – С. 21–23.

50. Бучин М. А. Базові демократичні принципи виборів як атрибут демократичної політичної системи сучасної України / М. А. Бучин // Гуманітарні та соціальні науки – 2010 : матеріали II Міжнар. конф. молодих вчених. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2010. – С. 20–27.

51. Бучин М. А. Демократичні принципи виборів: суть та проблема інтерпретації / М. А. Бучин // Політико-правові аспекти державотворчого процесу в Україні: від теорії до практики : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Львів, 2010. – С. 4–10.

52. Бучин М. А. Універсальні міжнародні нормативно-правові акти як механізм захисту виборчих прав громадян в Україні / М. А. Бучин // Міжнародні та національні механізми захисту прав людини : виклики сьогодення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Донецьк : Сучасний друк, 2011. – С. 62–64.

53. Бучин М. А. Конституційна відповідальність за порушення виборчого законодавства як важлива умова демократичних виборів / М. А. Бучин // Гуманітарні та соціальні науки – 2011 : матеріали III Міжнар. конф. молодих вчених. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – С. 160–161.

54. Бучин М. А. Принципи прямих та непрямих виборів: порівняльна характеристика / М. А. Бучин // Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника органів внутрішніх справ : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Львів : ЛДУВС, 2011. – С. 25–29.

55. Бучин М. А. Принцип загального пасивного виборчого права та його роль в забезпеченні демократичного характеру виборів / М. А. Бучин // Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника органів внутрішніх справ : матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Львів : ЛДУВС, 2012. – С. 32–35.

56. Бучин М. А. Роль ЗМІ у забезпеченні демократичного характеру виборів / М. А. Бучин // Інформація, комунікація, суспільство – ІКС-2012 : матеріали I Міжнар. наук. конф. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – С. 160–161.

57. Бучин М. А. Демократичні принципи виборів як необхідна умова трансформації політичного режиму в Україні / М. А. Бучин // Психолого-

педагогічні та політичні проблеми у трансформаційних процесах українського суспільства : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Кременчук : КрНУ, 2012. – С. 172–173.

58. Бучин М. А. Принцип таємного голосування: політико-правове регулювання в Україні / М. А. Бучин // Дні науки філософського факультету – 2012 : матеріали доповідей та виступів Міжнар. наук. конф. – Ч. 9. – К. : ВПЦ Київського університету, 2012. – С. 247–249.

59. Бучин М. А. Правові аспекти реалізації принципу рівних виборів в Україні / М. А. Бучин // Актуальні проблеми гуманітарних і соціальних наук : тези III університетської конф. студентів і молодих науковців. – Львів, 2012. – С. 23–27.

60. Бучин М. А. Використання інформаційних технологій під час виборчого процесу як елемент електронної демократії / М. А. Бучин // Інформація, комунікація, суспільство – ІКС-2013 : матеріали II Міжнар. наук. конф. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2013. – С. 142–143.

61. Бучин М. А. Міжнародний вплив на демократизацію виборчого процесу в Україні / М. А. Бучин // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. праць Регіональної наук.-практ. конф. – Львів : НУ «Львівська політехніка», 2013. – С. 11–16.

62. Бучин М. А. Фактори, що впливають на рівень електоральної участі громадян / М. А. Бучин // Дні науки філософського факультету – 2013 : матеріали доповідей та виступів Міжнар. наук. конф. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – Ч. 9. – С. 257–259.

63. Бучин М. А. Проблема дотримання демократичних принципів виборів в електоральній практиці України / М. А. Бучин // Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника ОВС : матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Львів : ЛДУВС, 2013. – С. 43–56.

64. Бучин М. А. Проблема застосування виборчих цензів щодо обрання глави держави: вітчизняний та зарубіжний досвід / М. А. Бучин // Інститут Президента України в системі державної влади України : матеріали наук. конф. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – С. 389–393.

65. Бучин М. А. Доступність інформації як умова гласності виборчого процесу / М. А. Бучин // Інформація, комунікація, суспільство – ІКС-2014 : матеріали III Міжнар. наук. конф. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2014. – С. 112–113.

66. Бучин М. А. Демократизація інституту виборів як необхідна умова європейського вектору розвитку України / М. А. Бучин // Угода про асоціацію між Україною та ЄС: виклики та перспективи : матеріали круглого столу. – Львів : НУ ЛП, 2014. – С. 5–10.

67. Бучин М. А. Особливості президентських виборів 2014 року в Україні у контексті зростання рівня національної свідомості громадян / М. А. Бучин // Трансформація ціннісних орієнтацій професійного становлення

світогляду працівників ОВС України в сучасному полікультурному суспільстві : зб. матеріалів круглого столу. – Львів : ЛДУВС, 2014. – С. 59–63.

68. Бучин М. А. Реформування інституту виборів як важливий напрям реалізації успішної стратегії демократичного розвитку України / М. А. Бучин // Крок за кроком до мети: стратегія успіху для України : матеріали Регіональної наук.-практ. конф. – Львів : НУ ЛП, 2014. – С. 22–25.

69. Бучин М. А. Позачергові парламентські вибори 2014 р. в Україні як наслідок «Революції гідності» / М. А. Бучин // Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 165–168.

70. Бучин М. А. Уніфікація українського виборчого законодавства з європейським як важлива умова інтеграції України / М. А. Бучин // Міжнародні інтеграційні процеси: історичний досвід, сучасні виклики та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : «ПП. Сорока», 2015. – С. 187–191.

71. Бучин М.А. Впровадження електронного голосування в Україні: проблеми та перспективи / М.А. Бучин // Інформація, комунікація, суспільство – ІКС-2015 : матеріали IV Міжнар. наук. конф. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. – С. 126–127.

72. Бучин М.А. Вітчизняна електоральна практика 2014 р.: проблеми та особливості / М.А. Бучин // Дні науки філософського факультету – 2015 : матеріали доповідей та виступів Міжнар. наук. конф. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2015. – Ч. 9. – С. 96–98.

АНОТАЦІЯ

Бучин М. А. Еволюція демократичних принципів виборів та особливості їхньої реалізації в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

У дисертації проаналізовано основні підходи до визначення рівня демократичності виборів. Обґрунтовано, що вибори можуть бути демократичними лише за умови дотримання демократичних принципів. Виділено три групи демократичних принципів виборів: базові, додаткові та процесуальні. Здійснено комплексний аналіз кожного з демократичних принципів виборів, умов та аспектів їх дотримання. Проаналізовано міжнародні документи універсального та регіонального характеру щодо регламентації демократичних принципів. Розглянуто історичні аспекти становлення демократичних виборів на теренах України. Відстежено еволюцію політико-правового регулювання демократичних принципів виборів, показано недоліки вітчизняного виборчого законодавства. Запропоновано авторську методику обчислення рівня демократичності виборів, в основу якої покладено індекс

демократичних виборів. За допомогою методики визначено рівень демократичності виборів у незалежній Україні: доведено, що процес демократизації виборів відбувався хвилеподібно. Після Революції гідності рівень демократичності виборів суттєво зріс, що дало змогу зарахувати позачергові президентські та парламентські вибори 2014 р. до категорії демократичних. Однак наближення величини індексу до нижньої межі робить актуальним питання їхньої подальшої демократизації, збереження та зміцнення позитивних тенденцій.

Ключові слова: Україна, вибори, демократія, демократичні принципи виборів, індекс демократичних виборів, індикатори демократичних виборів, виборче законодавство, електоральна практика, виборчі права.

АННОТАЦИЯ

Бучин М. А. Эволюция демократических принципов выборов и особенности их реализации в Украине. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

В диссертации проанализированы основные подходы к определению уровня демократичности выборов. Обоснованно, что выборы могут быть демократическими только при условии соблюдения демократических принципов. Выделены три группы демократических принципов выборов: базовые, дополнительные и процессуальные. Осуществлен комплексный анализ каждого из демократических принципов выборов, условий и аспектов их соблюдения. Проанализированы универсальные и региональные международные документы относительно регламентации демократических принципов. Рассмотрены исторические аспекты становления демократических выборов на территории Украины. Отслежена эволюция политико-правового регулирования демократических принципов выборов, показаны недостатки отечественного избирательного законодательства. Предложена авторская методика подсчета уровня демократичности выборов, в основании которой находится индекс демократических выборов. С помощью методики определен уровень демократичности выборов в независимой Украине: доказано, что процесс демократизации выборов происходил волнообразно. После Революции достоинства уровень демократичности выборов существенно возрос, что дает возможность отнести внеочередные президентские и парламентские выборы 2014 г. к категории демократических. Однако нахождение величины индекса около нижнего предела делает актуальным вопрос дальнейшей демократизации выборов, сохранения и укрепления позитивных тенденций.

Ключевые слова: Украина, выборы, демократия, демократические принципы выборов, индекс демократических выборов, индикаторы демократических выборов, избирательное законодательство, электоральная практика, избирательные права.

ABSTRACT

Buchyn M. A. Evolution of Democratic Principles of Elections and Characteristic Features of Their Realization in Ukraine. – Manuscript copyright.

Dissertation for the degree of Doctor of Political Sciences, specialty 23.00.02 – Political Institutions and Processes. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2016.

The research features interrelations of elections and democracy, analyzes basic approaches to evaluation of electoral process' democracy level in the national and foreign science. It is proven that elections can be democratic exclusively under the condition of complying with democratic principles. Three groups of democratic principles of elections are distinguished. They are the following: basic principles, which regulate conditions of exercising active electoral right (the principles of free, equal, general and direct elections, the principle of secret ballot); additional ones, which concern exercising the passive electoral right (the principle of general passive electoral right, the principle of election campaigning freedom, and the principle of equality of electoral process' subjects); and procedural ones, which characterize the electoral process (the principle of open elections, the principle of baring responsibility for violation of electoral legislation, the principle of administrating elections by special bodies). Comprehensive analysis of each democratic principle of elections, conditions and aspects of their adherence is carried out.

International normative and legal documents of universal and regional character on regulation of democratic principles of elections are analyzed. Aspects of establishing democratic forms of administration and thus, democratic elections in Ukraine are studied. Analysis of the legislation of independent Ukraine has given the opportunity to trace evolution of the political and legal regulation of each democratic principle of elections, to show omissions and disadvantages of national electoral legislation which create obstacles for comprehensive exercising of citizens' electoral rights. It is proven that the current electoral legislation of Ukraine, with few exceptions, meets international electoral standards. At the same time, the importance of political aspects of democratization of the electoral institution is emphasized.

The author suggests the methodology for calculating the level of elections democracy based on the index of democratic elections. It is a relative value which demonstrates relations between the level of democracy of a specific electoral campaign and the model of democratic elections. In order to use the methodology in the framework of each democratic principle, indicators of democratic elections are distinguished which, in their turn, are divided into components. Every democratic principle of elections, indicator and their component has a certain number of points which are added due to their presence or compliance with. Besides, the index of democratic elections includes both the analysis of electoral legislative norms ("de-jure" components) and studying electoral practice ("de-facto" components). Suggested

methodology is elaborated only for states with the “transitional” political regime and cannot be effectively applied to evaluate elections with stable democracy.

The index of democratic elections, taking into account its relative character, can obtain a numerical value from 0 (elections are completely undemocratic) to 1 (elections are completely democratic). Main advantages of this methodology are complexity, comprehensiveness, and detalization of indicators, taking into account norms of electoral legislation, peculiarities of electoral practice, and specificity of “transitional” states. Depending on the level of democratic character, there are distinguished undemocratic elections (0-0.5 points), elections with the low level of democracy (0.5-0.7 points), elections with the middle level of democracy (0.7-0.85 points), and democratic elections (more than 0.85 points).

On the basis of the reports of international and national observers, the level of compliance with democratic principles of elections in Ukrainian electoral practice is studied. It is proven that the process of democratic transformation of the institute of elections in Ukraine took place undulating: tendencies of increase in the level of democratic character of elections alternated the reverse ones. After the Revolution of Dignity, democratic level of elections significantly increased. This allows to consider the early Presidential and Parliamentary elections 2014 in Ukraine as democratic ones. However, finding the index value at the lower limit constitutes a danger and real threat of decreasing the level of democracy of elections, makes relevant the issue of their further democratization, preservation, and strengthening of these positive tendencies.

Key words: Ukraine, elections, democracy, democratic principles of elections, index of democratic elections, indicators of democratic elections, electoral legislation, electoral practice, electoral rights.